

Vojko Veršnik

Tretja OŠ Slovenj Gradec

OD RAZISKAVE DO RABE GLASBE: PESEM KOT KOMUNIKACIJA ZA DOBROBIT DRUŽBE

Strokovni članek /Professional Article

Izvleček

Članek prikazuje potencial, pomen in korist povezovanja formalnega in neformalnega glasbenega znanja v vzgoji in izobraževanju ter v vsakdanjem življenju. Njegov osnovni namen je spodbujanje rabe glasbe kot sredstva za dobrobit posameznika in širše družbe. Predstavljena primera odražata tudi povezovanje avtorjevega terenskega, raziskovalnega in pedagoškega dela ter njegovo aktivno vlogo. Prvi primer obravnava raziskavo o tajski pesmi *Chang, Chang, Chang* in rabo le-te z namenom izobraževanja, kasneje tudi sodelovanja med *Univerzo v Ljubljani* in *Chulalongkorn University* (Bangkok, Tajska), drugi pa predstavlja razsežnosti projekta *Poklonimo jim pesem* (2008). Ta je na podlagi raziskave o glasbenem življenju v slovenskih domovih starostnikov vplival na mednarodni projekt *Inclusion Cocktail, step II* (2013), skupaj z raziskovalnimi dognanji avtorjeve disertacije pa tudi na avtorski film *Bodi drugačen*, s katerim je Tretja OŠ Slovenj Gradec zmagala na mednarodnem tekmovanju *Video S-factor* (2017).

Ključne besede: glasbena pedagogika, etnomuzikologija, neformalna znanja, starostniki, osebe s posebnimi potrebami, socialna inkluzija, komunikacija

Abstract

From Research to Use of Music: A Song as Communication Tool for the Well-Being of the Society

This article demonstrates the potential, importance and benefits of integrating formal and informal music knowledge into education and everyday life. Its primary purpose is to promote the use of music for the benefit of the individual and the wider society. The examples presented also reflect the connection of the author's fieldwork, research and teaching work, and his active role. The first example deals with the research of the Thai song *Chang, Chang, Chang* and its use in education, and later on in the cooperation between the University of Ljubljana (Slovenia) and Chulalongkorn University (Bangkok, Thailand). The second example presents the magnitude of the project *Let's give them a song* (2008). Based on a study on musical life in Slovenian homes for the elderly, the latter influenced the international project *Inclusion Cocktail, step II* (2013), and together with the research findings of the author's dissertation, this brought about the film *Be Different*, for which Slovenj Gradec Third Elementary School won the *Video S-factor* international competition (2017).

Keywords: music pedagogy, ethnomusicology, non-formal skills, the elderly, people with special needs, social inclusion, communication

Uvod

Zadnja leta je v Sloveniji veliko govora o inkluziji, kar se navezuje predvsem na šolsko področje, manj pa na širše socialno okolje. S tega vidika je lahko glasba odlično sredstvo za odpravo predsodkov in stereotipov, za povezovanje in doseganje socialnih interakcij v širši družbi ter sprejemanje drugačnosti, vendar se ji v slovenski glasbeni pedagogiki in kurikulumu, pa tudi sicer, namenja premalo tovrstne pozornosti. Res, da nas zavezujejo učni načrt, cilji in standardi znanja, vendar je pedagog avtonomen in lahko znotraj teh okvirov suvereno izbira vsebine. Pri tem je zelo pomembno njegovo področje neformalnega znanja in izkušenj, s katerim lahko nadgrajuje formalno izobraževanje ter šolske in druge aktivnosti. V nadaljevanju sta predstavljena dva primera, ki sta presegla načrtovane cilje in v katerih sem aktivno sodeloval kot etnomuzikolog in glasbeni pedagog ter povezoval terensko, raziskovalno in pedagoško delo. V obeh primerih gre za zavestno rabo glasbe, ki je na podlagi predhodnih raziskav z izbranimi pesmimi služila kot osnova za glasbene in socialne interakcije različnih kulturnih oz. družbenih in starostnih skupin ter njihovo medsebojno korist. Skozi daljše časovno obdobje je prikazano tudi sosledje različnih glasbenih aktivnosti in projektov, ki sta jih idejno spodbudila ravno obravnavana primera. Te aktivnosti so bodisi nadgradnja formalnih šolskih aktivnosti ali pa korak k uresničitvi izsledkov in predlogov za izboljšanje stanja, ugotovljenega v disertaciji *Glasbeno življenje upokojencev na slovenskem Koroškem* (Veršnik, 2016). Pri vsem pa je skozi interakcije sodelujočih mnogo bolj kot sam *glasbeni produkt* poudarjena *glasba kot proces*.

Pesem kot glasbena komunikacija

Zmotno je prepričanje, da je glasba univerzalni jezik. Laiku takšne izjave še ne gre zameriti, na žalost pa to občasno slišimo tudi pri posameznih študentih glasbenih smeri, celo nekaterih glasbenih pedagogih ali akademskih glasbenikih, predvsem pa na raznih proslavah celo na najvišji državni ravni, ko želi govornik glasbi in kulturi peti slavo in jo kovati v zvezde. Že v sami Sloveniji najdemo veliko dokazov, da glasba ni univerzalni jezik. Če bi bila, potem opernega petja nihče ne bi poimenoval 'zoperno', narodnozabavne glasbe 'goveja muzika' itd. Še bolj nazorno to ponazarja očitek iranskega učitelja svetovno priznanemu etnomuzikologu, Brunu Nettlu: »Ti nikoli ne boš razumel te glasbe.« (Nettl, 2002, str. 202). S tem je mislil predvsem na izvajalsko prakso, interpretacijo in razumevanje njihove glasbe, medtem ko obstajajo tudi drugi aspekti, ki se jih v prepričanju o univerzalnosti glasbe pogosto napačno dojema.

Niti most kot objekt niti glasba kot metafora mostu nimata vedno povezovalne funkcije dveh strani, skupin ali skupnosti (Veršnik, 2010), glasba lahko ima namreč tudi razdiralno vlogo, kadar služi izključno poveljevanju lastnega naroda ali provokaciji nasprotnika. Mitja Šipek (1926–2015), vsestranski koroški kulturnik in umetnik ter velik strokovnjak na področju ultrazvoka kovin, se je spominjal, da so fašisti med vojno »pesem uporabljali zato, da so hujskali ljudi.« (Šipek, 2011). Podobno se je pesem kot propaganda ali medsebojna provokacija nasprotnika uporabljala tudi v vojnah nekdanje Jugoslavije (npr. Pettan, 1998).

Če želimo torej glasbo uporabiti kot metaforo mostu, ki povezuje, potem mora biti repertoar skrbno izbran na podlagi predhodnih raziskav. Ravno zaradi tega je bila pesem v obeh predstavljenih primerih bistveni element za *premostitev* družbenokulturnih in generacijskih razlik, pri čemer so dodatno pripomogle izvedbe v živo in interakcije sodelujočih.

Primer 1: S 'slonom' od odročne vasice do uglednih univerz

Prvi primer na podlagi predhodne raziskave prikazuje rabo pesmi na celotni vertikali glasbenega izobraževanja, saj so v njem sodelovale različne starostne skupine, od najmlajših do najstnikov, vključno s študenti. Kot presežek rabe pesmi pa se v njem odraža predvsem medkulturno oz. mednarodno povezovanje na področju univerzitetnih izobraževalnih institucij. Gre za tajske pesem *Chang, Chang, Chang*, ki je skozi različne rabe in funkcije glasbe iz Tajske z mojo pomočjo 'prišla' v Slovenijo in se v priredbi ter prepesnitvi v obeh jezikih kot bumerang spet 'vrnila' nazaj na Tajsko. To je otroška pesem o slonu, ki sem jo spoznal na neki odpravi (2003) visoko v hribih province Chiang Mai na severu Tajske, ko sem vodiča prosil, če lahko zapoje kakšno njihovo pesem. Njegovo petje in gibalna koreografija sta me povsem prevzela in takoj sem vedel, da bom to pesem uporabil v pedagoške namene, ter že razmišljal, kako bi jo lahko predstavil slovenskim učencem.

To je bilo še pred delovanjem YouTubea, pa tudi digitalni fotoaparati z videokamero še niso bili toliko prisotni, zato sem se moral zadovoljiti z materialom, ki sem ga pridobil na licu mesta: s terenskim notnim zapisom, opisom gibalne koreografije, ob pomoči vodiča pa s tajskim besedilom in pravilno izgovorjavo ter razlago pomena pesmi v angleščini, kar sem kasneje preveril še na več mestih na Tajskem.

Sledila je raziskava o avtorstvu pesmi, čeprav sta njena priljubljenost, razširjenost pa tudi pomanjkanje zapisov in virov sprva kazali na ljudsko izročilo. Ker tudi na spletu nisem našel ničesar oprijemljivega, sem iskal še druge poti in po dolgem iskanju na Tajskem veleposlaništvu na Dunaju končno prišel do vira. Izkazalo se je, da je takratna glavna tajnica tamkajšnjega tajskega veleposlaništva Mathurawee Wisuthakul vnukinja avtorice besedila pesmi.

Melodija pesmi je priredba tajske tradicionalne glasbe *Pa Ma Kwe*, katere avtor ni znan. Na podlagi te glasbe je Khunying Chinn Silpabanleng (1906–1991)¹ napisala pesem *Chang, Chang, Chang* (v nadaljevanju *Chang*), z namenom ohranjanja stare tajske tradicionalne glasbe pred izumrtjem. Odziv njene družine je bil izjemen, posredovali so mi avtoričine rokopise, vse informacije o pesmi, označili pa so me celo za njenega »kulturnega ambasadorja v vzhodni Evropi.«² Hkrati so me povabili, da za publikacijo ob 100-letnici avtoričinega rojstva napišem članek o osebni izkušnji s pesmijo ter da s svojo priredbo in našimi učenci nastopim na slavnostni prireditvi v Bangkoku, na katero so

1 Tajska umetnica, glasbenica, učiteljica glasbene vzgoje ter soustvarjalka kurikulumov za glasbo. Leta 1987 izbrana za državno umetnico na Tajskem. Zavzemala se je za ohranjanje in prenašanje tajske tradicionalne glasbe na mlajše rodove.

2 »Thank you so much for your wonderful article about Chang. My daughter and I appreciate what you have said and done for Chang and Khunying Chinn Silpabanleng. Now that the chang and her reputation have come along way across the continent to Eastern Europe, having you as the cultural ambassador!!!!« (Wisuthakul, M. D., e-pošta avtorju, 27.7.2006)

povabili tudi tajsko princeso. Dogodka se zaradi prevelikega finančnega zaloga žal nismo mogli udeležiti, moj članek (Veršnik, 2006b) pa je v tajskem in angleškem jeziku objavljen v omenjeni publikaciji (Nak-kong in Sagarik, 2006).

Pesem je bila kasneje uporabljena in posneta v različnih glasbenih žanrih, od popularne glasbe, folka, rapa do klasične glasbe, prav tako pa uporabljena v animiranem filmu *Karn kluy* (2006), ki obravnava tudi del tajske zgodovine. *Azijski Kulturni center za Unesco* (ACCU – Asian Cultural Center for Unesco)³ je pesem *Chang* izbral za predstavitveno pesem JV Azije.⁴

Danes sem mnenja, da bi zelo težko našel pesem, ki bi Tajsko bolje predstavljala kot ta. Je verjetno najbolj znana in priljubljena otroška pesem na Tajskem, tako med otroki kot med odraslimi. Zapeti in zaplesati jo zna skoraj vsak Tajec, poleg tega pa opeva slona,⁵ ki je zelo priljubljena žival, hkrati pa tudi eden od simbolov Kraljevine Tajske.

Maja 2007 me je Svanibor Pettan, predstojnik katedre za etnomuzikologijo z Oddelka za muzikologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani, zaprosil za pomoč pri organizaciji slovenske koncertne turnee skupine *Chulalongkorn University Thai Music Ensemble* z istoimenske univerze iz Bangkoka. Na Koroškem sem organiziral enega od njihovih koncertov, v ta namen pa zanje pripravil presenečenje. Tisto leto sem na OŠ Mežica ustanovil pevski zbor *Črički*, v katerem so peli izključno prvošolci, hkrati pa sem vodil tudi izbirni predmet *Ansambelska igra*, zato smo z obema skupinama kot presenečenje za nastopajoče izvedli mojo priredbo *Chang je slon* (Veršnik, 2006a) v tajskem in slovenskem jeziku. Ob predstavitvi članov omenjenega tajskega ansambla smo z zadnje strani nenapovedano prišli na oder in jim to pesem zapeli v tajščini in slovenščini. Presenečeni in navdušeni Tajci so z nami izvajali gibalno koreografijo in prepevali tajski del besedila.⁶

³ Organizacija Združenih narodov za izobraževanje, znanost in kulturo.

⁴ Podrobnejši opis o raziskavi pesmi in odzivih avtoričine družine je dosegljiv v članku *Solid as Stone and Bone: Song as a Bridge between Cultures and Generations* (Veršnik, 2010). Osebni odziv je dokumentiran v Wisuthakul, M., e-pošta avtorju, 28.5.2006.

⁵ *Chang* je v tajščini slon.

⁶ Takratni direktor mežiškega *Narodnega doma* Marjan Sušnik je zelo pogosto poudaril, da je bil v svojem direktorovanju najbolj ponosen na to, da je v ND Mežica gostil člane tega tajskega ansambla Univerze Chulalongkorn.

Slika 1: Pesem »Chang je slon« (Veršnik, 2006a) v izvedbi PZ Črički za skupino Chulalongkorn University Thai Music Ensemble

Avtor fotografij: Aleksander Praper.

Februarja 2009 je Svanibor Pettan za študente nekaterih ljubljanskih fakultet organiziral kulturno izmenjavo na Tajskem in me prosil za notni material omenjene priredbe. Ta tajsko-slovenska različica pesmi je postala pomemben del glasbene komunikacije na tej mednarodni študentski izmenjavi Slovenije in Tajske. V oddaji *Opus* (9.3.2009), kjer je v pogovoru predstavil pestre aktivnosti izmenjave, je bilo med drugim prav navdihujoče videti skupno izvajanje pesmi *Chang*, pa tudi, kako so slovenski študenti tajske kolege učili besedilo slovenske prepesnitve.

V Sloveniji sem to pesem kasneje predstavil na raznih prireditvah, tudi na državni ravni, npr. z učenci Tretje OŠ Slovenj Gradec na državni glasbeni reviji *Zapojmo, zaigrajmo, zaplešimo* v Lendavi (12.5.2011) in na samostojnem koncertnem nastopu na *Festivalu za 3. življenjsko obdobje* v ljubljanskem Cankarjevem domu (29.9.2011). Moje zadnje sodelovanje z omenjeno tajsko univerzo pa je bilo julija 2019, ko sem kot aktivni udeleženec sodeloval na svetovni muzikološki konferenci ICTM⁷ v Bangkoku (Veršnik, 2019b), tokrat seveda ne v zvezi s 'slonjo' pesmijo. Glavni organizatorji konference so bili ravno nekateri člani prej omenjenega tajskega ansambla na slovenski koncertni

⁷ ICTM – *International Council for Traditional Music* (Mednarodno združenje za tradicijsko glasbo).

turneji, glavna organizacijska vodja (kot tudi tajske skupine na slovenski turneji) pa profesorica Bussakorn Binson.⁸

Uporaba priredbe pesmi *Chang je slon* (Veršnik, 2006a) seveda ni predstavljala ravno ključnega elementa pri prej omenjenem povezovanju *Univerze v Ljubljani* in *Chulalongkorn University* iz Bangkoka, zato je sploh ne moremo primerjati z vloženimi napor in trdom Svaniborja Pettana in Bussakorn Binson ter njunih sodelavcev. Še manj skupnega ima s samo 45. svetovno konferenco ICTM, za katero je bila kot prva gostiteljica v JV Aziji nasploh izbrana prav Chulalongkorn University. Zagotovo pa se v tem izboru odražajo številni dosežki in aktivnosti te univerze, med drugim tudi njena povezovanja z drugimi univerzami in še kaj. In čeprav zelo majhen, se vendar pomemben delček vloge skriva tudi v otroški pesmi o slonu, ki je služila kot vez med *Črički* in skupino *Chulalongkorn University Thai Music Ensemble* ter se kasneje s slovenskimi študenti kot bumerang spet v vlogi povezovanja vrnila nazaj na Tajsko.

Primer 2: Razsežnosti, odmevnost in idejni odraz projekta *Poklonimo jim pesem*

Drugi primer prikazuje razsežnosti projekta *Poklonimo jim pesem* (Veršnik, 2008b) in njegovo idejno odražanje na druge družbeno naravnane projekte skozi daljše časovno obdobje. Pri tem ne gre za neposredno nadaljevanje, temveč za aktivnosti, na katere je idejno vplival oziroma jih spodbudil z osveščanjem in izobraževanjem. Eden takih primerov je bil mednarodni projekt usposabljanja in razvijanja kompetenc s področja socialne vključenosti s pomočjo neformalnih učnih metod, *Inclusion Cocktail, step II* (2013), ki je potekal v okviru širšega programa Evropske unije *Mladi v akciji* in bil namenjen mladim voditeljem in edukatorjem iz držav članic. Drugi primer, na katerega je projekt *Poklonimo jim pesem* idejno vplival, pa je večplasten. Skupaj z raziskovalnimi dognanji in predlogi za izboljšanje ugotovljenega stanja v moji doktorski disertaciji (Veršnik, 2016), po drugi strani pa s kontinuiranim nadaljevanjem socialnih in glasbenih interakcij med stanovalci koroških domov za starejše občane (DSO) in glasbenimi skupinami, ki jih sem jih vodil (bodisi znotraj vzgoje in izobraževanja bodisi izven), se je porodila ideja za avtorski film *Bodi drugačen* (Veršnik, 2017). S tem filmom so učenci *Tretje OŠ Slovenj Gradec* leta 2017 zmagali na mednarodnem tekmovanju *Video S-factor*, ki je namenjeno populaciji oseb s posebnimi potrebami.

Kratka predstavitev projekta *Poklonimo jim pesem*

Ta enoletni projekt je zaživel leta 2008 kot nadgradnja dveletne etnomuzikološke raziskave za magistrsko nalogo, kasneje pa skupaj z večletnim terenskim delom tudi za disertacijo *Glasbeno življenje upokoencev na slovenskem Koroškem* (Veršnik, 2016). Le-ta je prva obsežnejša in poglobljena etnomuzikološka študija v slovenskem znanstvenem prostoru, ki obravnava glasbene aspekte tretjega življenjskega obdobja. Pri njenem empiričnem raziskovalnem delu sem dal prednost naslednjim raziskovalnim

⁸ Na vrhunsko organizirani konferenci, ki je bila tokrat prvič izvedena na področju JV Azije, hkrati pa po številu sodelujočih držav in posameznikov sploh največja konferenca ICTM doslej, je ponos organizatorjev morda najboljše ponazarjala misel, ki jo je na uradni otvoritveni slovesnosti, na kateri je bila prisotna tudi Njena kraljevska visokost princeza Maha Chakri Sirindhorn, B. Binson izrekla: »Today is not a dream.« (Binson, 2019).

metodam: etnografski metodi (vključno s strategijo opazovanja z udeležbo), primerjalni metodi, metodi časovne distance, metodi analize, empirični metodi, biografski metodi, deskriptivni metodi in metodi razlage. Osredotočil sem se na bistvena kvalitativna vprašanja: *kdo, kaj, kako, kje, kdaj, zakaj*, namenoma pa sem se izognil kvantitativnim metodam in golim statističnim podatkom (kako pogosto so upokojeanci glasbeno aktivni, koliko odstotkov jih posluša to ali ono zvrst glasbe, koliko jih globlje analitično vrednoti njeno estetiko ipd.).

Projekt *Poklonimo jim pesem* je bil definiran na podlagi spremljanja in dokumentiranja vaj, nastopov, koncertov in drugih dejavnosti upokojeancev; poglobljenih intervjujev, formalnih in neformalnih pogovorov z njimi, vključno s stanovalci v koroških DSO-jih; ter s pomočjo informacij vodij, socialnih delavcev, terapevtov in drugega osebja teh domov v Sloveniji. Iz raziskave je bilo med drugim razvidno, da so v slovenskih DSO-jih, predvsem v ruralnem okolju, kljub pestremu glasbenemu življenju stanovalci pogrešali in najbolj cenili ljudsko glasbo, še posebej v povezavi s harmoniko in citrami, kar naj bi jih spominjalo na njihove mladostne glasbene aktivnosti. Iz tega se mi je porodila ideja za projekt, s katerim bi skozi izvajanje izbranega repertoarja – torej »glasb[e] iz njihove mladosti« (Veršnik 2008a in 2016, str.103), skušali doseči čim boljšo interakcijo nastopajočih in poslušalcev ter posledično zmanjšati občutek različnosti in ločenosti, hkrati pa z glasbo vplivati na lajšanje demence. Projekt smo s *Pevsko skupino Alenčice*, ki sem jo vodil dobrih 10 let, izvajali v koroških DSO-jih in CUDV Črna na Koroškem (tam s prirejenim repertoarjem), podprl pa ga je tudi *Javni sklad Republike Slovenije za kulturne dejavnosti* (JSKD RS).

Cilje projekta je možno strniti v naslednje tri sklope: a) medgeneracijsko združevanje, b) odprava stereotipov o življenju v DSO-jih in c) pokazati pevkam (in širši publiki) moč ljudske pesmi (med drugim tudi pozitiven učinek na zaviranje demence). K pomembnosti slednjega cilja je prispevalo dejstvo, da je večina *Alenčic* zaposlena v pedagoških poklicih, nekatere med njimi pa so imele odklonilen odnos do (izvajanja) ljudskih pesmi. Ob zavedanju, kako odločilen vpliv lahko ima vzgojitelj, učitelj, profesor ali kakršen koli mentor na svoje slušatelje, je to izrednega pomena. Še posebej pomembno se mi je zdelo, ker je v našem primeru ljudska glasba sprožila odziv nekaterih dementnih stanovalcev domov, ki so bili po informacijah osebja sicer neodzivni in asocialni. Res, da nismo merili dolgoročnih učinkov, vendar so bili že trenutni odzivi dovolj zgovorni. Šlo je torej za glasbo, s katero se posameznik identificira, ta pa **ni enoznačna**, zato so predhodne raziskave določenega okolja ali skupnosti izrednega pomena (Veršnik, 2008a in 2016). Tako je bilo tudi v primeru tega projekta, kjer so bile interakcije sodelujočih skupin posledica skrbno izbranega repertoarja.

Slika 2: Kolaž fotografij iz projekta »Poklonimo jim pesem«

Fotografije: arhiv avtorja

Vpliv projekta *Poklonimo jim pesem* na druge projekte

Projekt *Poklonimo jim pesem* (*Let's give them a song*) je bil iz različnih vidikov predstavljen širši javnosti na lokalnem, nacionalnem in mednarodnem nivoju (npr. Veršnik, 2008c; 2008d; 2009a; 2009b; 2010), na povabilo pa tudi študentom in drugim slušateljem z namenom osveščanja oz. izobraževanja (Veršnik, 2012 in 2013). Po predstavitvi dokumentarnih posnetkov projekta na mednarodnem simpoziju v Ljubljani (13.7.2008) je Anthony Seeger, eden najvidnejših predstavnikov sodobne etnomuzikologije, dejal:

*Čestitke za vašo predstavitev. Zdaj bi morali iti na Ministrstvo za izobraževanje [znanost in šport] in jim pokazati vaš predstavitveni video. Povejte jim: 'Poglejte, kaj lahko glasba doseže, vi pa zmanjšujete ure glasbene vzgoje v vzgojno-izobraževalnem programu in povečujete ure matematike, jezikov in drugih predmetov na račun glasbenega izobraževanja. To delamo tudi v Združenih državah [Amerike], vendar obstajajo utemeljeni razlogi za ohranitev glasbe v šolskem kurikulumu.'*⁹

⁹ »Congratulations for your presentation. Now you should go to the Ministry of Education and show them your demonstration video. Tell them: 'Look what is music able to achieve, but you reduce lessons of music from school education programs and increase mathematics, languages and other subjects at the expense of music education.' We are doing this in the United States too, but there are good reasons to maintain music in school curricula.« (Seeger, osebna komunikacija, 13. 7. 2008).

Leta 2013 smo na Tretji OŠ Slovenj Gradec sodelovali v vseslovenskem projektu *Evropska vas*¹⁰ in tisto leto predstavljali Latvijo.¹¹ Našega nastopa se je udeležil veleposlanik Latvije, Bahtijors Hasans. Čez nekaj dni so me kontaktirali organizatorji mednarodnega projekta *Inclusion Cocktail* (znotraj programa Evropske unije *Mladi v akciji*, njegov glavni organizator pa je bil prav tako Latvijec, Žigimants fon Krēslīņš. Prosili so, da bi z učenci (s posebnimi potrebami) Tretje OŠ Slovenj Gradec za udeležence projekta iz 9-ih evropskih držav uprizoril naš nastop v latvijščini, kasneje pa zanje pripravil še predavanje o inkluziji otrok s posebnimi potrebami ter o mojem šolskem delu z njimi. Ker pa gre pri pojmu inkluzija po mojem mnenju za širši socialni vidik, in ne zgolj za inkluzijo v šolstvu, sem jim v predavanju predstavil tudi projekt *Poklonimo jim pesem*. Predstavitev le-tega v predavanju (Veršnik, 2013) pa je organizatorjem očitno dala navdih in nove ideje, saj so leto kasneje v nadgradnji *Inclusion Cocktail, step II*, izbrali tematiko socialnega in medgeneracijskega vključevanja starejših in projekt izvajali prav v Koroškem domu starostnikov (KDS) Črneče in njegovi enoti Slovenj Gradec (MKC Slovenj Gradec, 2014). Če sklepamo iz informacij medijev o omenjenem mednarodnem projektu: »Udeleženci se bodo od usposabljanja poslovili s predstavitvijo projekta in tako postali njegovi lastniki v svojih državah« (Fasfalt, 2014), oz. kot je bilo 30.10.2014 poudarjeno v TV-prispevku Poročila ob petih: »Dodana vrednost je mednarodno povezovanje« (Vornšek, 2014), potem je torej tudi projekt *Poklonimo jim pesem* z vlogo osveščanja presegel zgolj meje Koroške in Slovenije.

Sam sem seveda še naprej sodeloval in nastopal v DSO-jih s šolskim in z zunanjimi zbori oz. skupinami, ki sem jih vodil. V interakciji otrok s posebnimi potrebami (s katerimi se kot glasbeni pedagog poklicno ukvarjam od leta 2007) in starostniki – kot dvema ranljivejšima skupinama – pa sem iskal še dodatno nadgradnjo. Na enem od naših druženj sem spoznal Marijo Kraker (1936–2018), takratno stanovalko Koroškega doma starostnikov (KDS), enote Slovenj Gradec. Po našem nastopu je pristopila in mi rekla: »Saj pravzaprav vsi zbori lepo pojejo, ampak ta pa je bil od vseh najbolj srčen in za dušo.«.¹² Z Marijo Kraker se prej nisva poznala oziroma imela kakršnih koli stikov, zato ta izjava verjetno ni bila zgolj vljudnostna. To pa ni bilo edino, s čimer me je presenetila. Glede na rezultate moje terenske raziskave in projekta *Poklonimo jim pesem*, so bile osnova repertoarja nastopov v DSO-jih vedno slovenske in koroške ljudske pesmi. Vendar smo se tisto šolsko leto spet pridružili že omenjenemu projektu *Evropska vas* in takrat predstavljali Italijo. V ta namen sem za svoje učence izbral in priredil nekaj najbolj znanih italijanskih skladb in pesmi, poleg tega pa za dva učenca-povezovalca napisal šaljivo predstavitevno besedilo o Italiji, tako da je iz vsega nastal neprekinjen 10-minutni nastop. Usvajanje besedil je bilo za učence seveda dolgotrajen proces, saj pred tem niso imeli nikakršnega predznanja ali stika z italijanskim jezikom, vendar jih večina še danes zna in rada prepeva te pesmi.¹³ Tako smo v KDS Slovenj Gradec poleg slovenskih in

10 Namen projekta *Evropska vas* je bilo skozi lastno ustvarjanje učencev spoznavati države članice Evropske unije, sprejemanje njenih kulturnih in družbenih raznolikosti, pa tudi lastne identitete.

11 Vsaka osnovna šola je v tem projektu predstavljala eno od držav članic.

12 M. Kraker, osebna komunikacija, 18.6.2015.

13 Učenci Posebnega programa vzgoje in izobraževanja (PPVI) lahko šolo obiskujejo do 26. leta starosti.

koroških ljudskih izvajali tudi ta splet italijanskih pesmi¹⁴. Medtem ko je bila po našem nastopu večina starostnikov res najbolj ganjena zaradi izvajanja naših ljudskih pesmi, pa je Marija Kraker dodala: »Najbolj všeč mi je bila pa tista Verdijeva arija.«¹⁵. Šele pozneje, ko sem M. Kraker bolje spoznal, sem razumel, zakaj se ni poistovetila samo s koroškimi in slovenskimi ljudskimi pesmimi. Odgovor je kot na dlani: Marija po rodu ni bila Korošica, ampak Štajerka, zato je koroška pesem seveda ni tako pritegnila kot ostale stanovalce. Poleg tega je odraščala v drugem okolju, v Mariboru, in tam v mladosti pela v opernem zboru. Tu gre spet za jasen vpliv okolja in »znane« glasbe (Sacks, 2009, 1), ki ji je bila blizu že v mladosti (Veršnik, 2008a in 2016). To moč *znane* ali *glasbe iz mladosti* pa odlično ponazarja dokumentarni film *Alive inside* (2014), v katerem so stanovalcem domov preko slušalk predvajali takšno glasbo – učinek je bil, kot da bi ponovno oživel.

Na podlagi opravljenih raziskav in z izvedbo projekta *Poklonimo jim pesem*, z izkušnjami z aplikativno etnomuzikologijo, pa tudi vpogledom v relevantno literaturo sem že pred zaključkom svoje disertacije (Veršnik, 2016) navedel nekaj predlogov za izboljšanje glasbenega, kulturnega in družbenega življenja upokojencev na slovenskem Koroškem ter starostnikov nasploh. Svojo pobudo sem, kot mi je pred leti svetoval Anthony Seeger¹⁶ poslal na JSKD RS in dve ministrstvu¹⁷, ki bi po mojem mnenju lahko kaj vplivali na to, vendar je bil odgovor bolj vljudnosten kot karkoli drugega, medtem ko iz JSKD RS nisem prejel nikakršnega odgovora.

Zato sem uvidel, da ne gre čakati na tiste 'od zgoraj', ampak narediti nekaj v lastni pobudi in režiji. In ko sem čez nekaj časa razmišljal, kakšno pesem in zgodbo naj ustvarim za mednarodno tekmovanje *Video S-factor*, katerega namen je, da otroci s posebnimi potrebami s pomočjo mentorjev posnamejo kratek film, sem sklenil le-te povezati še z eno ranljivejšo populacijo – s stanovalci DSO. Sprva sem želel vključiti večjo skupino, vendar sem se zaradi besedila oz. zgodbe same odločil, da vlogo starejših ljudi, od katerih se lahko ogromno naučimo, prevzame ena oseba. In takoj sem pomislil na Marijo Kraker, ki je nekako izstopala. Z veseljem in veliko odgovornostjo je sprejela izziv in nastal je video *Bodi drugačen* (Veršnik, 2017), ki je kasneje zmagal na *Video S-factor 2017* in v katerem je Marija Kraker odigrala pomembno vlogo. Svoje navdušenje nad povabilom za sodelovanje in občutke pri snemanju filma je izrazila v oddaji *Koroški dogodki* (Kraker, 2017a) Koroške regionalne televizije (KOR TV). Samo nastajanje filma, odnose, ki so se stkali pri ustvarjanju, torej glasbo kot proces, pa sem 15.7. 2019 predstavil na svetovni etnomuzikološki konferenci ICTM v Bangkoku (Veršnik, 2019b).

Marija Kraker je bila vsestransko nadarjena tako na likovnem, literarnem kot na glasbenem področju. V njihovem domu je redno igrala na star koncertni klavir v pritličju, v svoji sobi, občasno pa tudi na terasi doma, pa na svoj sintetizator. Sodelovala je v domskem pevskem zboru in v manjši vokalno-instrumentalni skupini, risala in slikala, se

¹⁴ Uvodna predstavitev Italije v dialogu dveh učencev in ta splet italijanskih pesmi sta prikazana tudi v oddaji *Šola, da se ti zrola 2015/16: Tretja OŠ Slovenj Gradec, sklop I* (TVD, 2015), in sicer enkrat na vaji v šoli (50:09–59:23), drugič pa na nastopu na *Evropski vasi* v Slovenj Gradcu (1:10:12–1:19:19). Poleg tega je v oddaji prikazan tudi del našega nastopa v KDS Slovenj Gradec (1:28:08-1:31:54) in mnogo drugih dejavnosti, ki se odvijajo na Tretji OŠ Slovenj Gradec.

¹⁵ La dona e mobile (G. Verdi)1.

¹⁶ Seeger, osebna komunikacija, 13.7. 2008.

¹⁷ Na Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti in na Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport oziroma natančneje na Direktorat za predšolsko vzgojo in osnovno šolstvo.

literarno izražala in še kaj. Zelo je vzljubila tudi naše učence in nas občasno obiskala na šoli. Z mojim sinom Vitjanom, ki je bil poleg nje v našem filmu edini gost, pa sta se še posebej zbližala, saj jo je med drugim prevzel tudi »z brezhibno in briljantno izvajanim koloraturnim odlomkom arije Kraljice noči iz Mozartove opere Čarobna piščal« (Kraker, 2017b, str. 52), kot je kasneje zapisala v njihovem domskem glasilu *Senior*. Tako smo jo z družino občasno obiskovali v domu in v njeni sobi sta drugemu igrala skladbe in se zabavala. Še dva dni pred njeno smrtjo smo jo obiskali in vsa izžeta od borbe z rakom si je zaželela, da bi skupaj zapeli *Bodi drugačen*. Sedel sem za sintetizator in zaigral, ona pa je z nami tiho prepevala, kolikor je mogla. Ko sem čez dva dni zvedel novico, da je odšla, sem bil kljub žalostnem dogodku zelo pomirjen, da smo se od nje lahko poslovili na tak način. In sliko Tretje OŠ Slovenj Gradec, nad katero se razpenja mavrica, ki jo je učencem in meni narisala v spomin na snemanje, smo uporabili v našem naslednjem filmu *Sonce za vse/Sun for all* (Veršnik, 2019a), ki je postal absolutni zmagovalec mednarodnega tekmovanja Video S-factor 2019.

Slika 3: Izsek iz filma »Bodi drugačen«

Fotografija: arhiv avtorja

Razmišljanje namesto zaključka

Oba primera kažeta na pomembnost predhodnih raziskav in izbora glasbe za rabo v povezovalne namene, hkrati pa tudi na pomembnost vključevanja neformalnih znanj in spodbujanje tovrstnega izobraževanja. V prvem primeru je bila priredba *Chang je slon* (Veršnik, 2006a) preverjen pripomoček za glasbeno interakcijo na medkulturni univerzitetni ravni. Najprej v Sloveniji kot dobrodošlica tajskim gostom, kasneje, na mednarodni študentski izmenjavi na Tajskem, pa tudi kot vljudnostna gesta slovenskih študentov, da to tajsko pesem izvedejo v obeh jezikih. Čeprav pri povezovanju *Univerze v Ljubljani* in *Chulalongkorn University* iz Bangkoka ni igrala ključne vloge, pa dokazuje,

da lahko tudi s preprosto pesmijo dosežemo marsikaj koristnega in presežnega. Še širše zastavljen in raziskan primer projekta *Poklonimo jim pesem* pa kaže, kakšne razsežnosti lahko ima uporaba doseženih znanj in razumevanj za dobrobit obravnavane populacije. V osnovi je šlo sicer za lokalno povezovanje in medsebojno korist starostnikov in mlajše skupine, z vlogo osveščanja in izobraževanja pa je to preseglo in idejno vplivalo tudi na mednarodni projekt usposabljanja za socialno vključenost starejših. Nenazadnje pa je neke vrste idejna nadgradnja obravnavanega projekta tudi film *Bodi drugačen* (Veršnik, 2017), ki odraža težnjo po socialni inkluziji ranljivejših skupin v naši družbi in je prav tako primer 'iz lokalnega v mednarodno'. V njem je prisoten še en aspekt, in sicer: sodelujočima skupinama, ki zaznamujeta avtorjevo raziskovalno in poklicno področje (starostniki in osebe s posebnimi potrebami), skušati 'povrniti' (v angleščini 'pay back') za udeležbo pri raziskovalnem in pedagoškem delu ter uporabiti dosežena znanja in razumevanja v korist obeh populacij. Prav takšna dognanja pa kažejo na velik pomen in potencial neformalnega ter priložnostnega izobraževanja.

Literatura

Alive Inside: A Story of Music and Memory. (2014). [Documentary film] United States: Michael Rossato-Bennett.

Binson, B. (2019). Govor na uradni otvoritveni slovesnosti konference *The 45th International Council for Traditional Music World Conference*, Bangkok. Chulalongkorn University Auditorium, 11. 7. 2019.

Fasfalt, I. (IF). (2014). "V MKC SG poteka projekt Erasmus plus." Koroški radio. 30.10.2014. <http://www.koroski-radio.si/index.php?stran=news&lang=si&newsID=3261> (5.11.2014).

Karn Kluay. (2006). Animation film. Director: Kompin Kemgumnird. [DVD]. Produced by the Kantana Animation.

Kraker, M. Osebni pogovor z avtorjem. KDS Slovenj Gradec, 18.6.2015.

Kraker, M. (2017a). *Koroški dogodki 9. junij 2017*. [Pogovor v televizijski oddaji (47:30–48:58)]. [Slovenj Gradec: KOR TV (Koroška regionalna televizija). Voditeljica: Tjaša Sidar. Snemanje in montaža: Dunja Vrhovnik, odgovorna urednica: Darja Vrhovnik. Produkcija: KOR TV, 9. 6. 2017]. <https://www.youtube.com/watch?v=KnIfT8tmhhg&t=2939s> (5.6.2017).

Kraker, M. (2017b). Zopet čarobni dogodek na moji glasbeni poti. *Senior. Glasilo Koroškega doma starostnikov, poslovne enote Slovenj Gradec*. Let. IX, št. 9, str. 51–52. <http://www.kds-dravograd.si/Portals/0/Senior/Senior-stevilka-9-september-2017.pdf> (8.11.2019)

TVD. (2015). *Šola, da se ti zrola 2015/16: Tretja OŠ Slovenj Gradec, sklop I*. [Televizijski posnetek]. Dravograd: KTV Dravograd. Predvajano na KTV Dravograd, 23. 9.2015 ob 20.00. [Otroška mladinska oddaja, TVD (Koroška TV Dravograd). Oddajo

pripravila: Anita Špringer; kamera in montaža: Mitja Verdnik. Odgovorna urednica: Anita Špringer. Produkcija: KTV Dravograd, junij 2015]. (Vaja učencev Tretje OŠ Slovenj Gradec (3.OŠSG) v njihovi glasbeni učilnici: 50:09–59:23; nastop učencev 3.OŠSG na *Evropski vasi* v Slovenj Gradcu: 1:10:12–1:19:19; nastop starejših učencev Pevskega zbora 3.OŠSG v KDS Slovenj Gradec: 1:28:08–1:31:54). . Pridobljeno s https://www.youtube.com/watch?v=o_9IbXnK3RY (30.9.2015).

MKC Slovenj Gradec. (2014). Mednarodno mladinsko usposabljanje 'Inclusion Cocktail, step II'. *Mladinski kulturni center Slovenj Gradec*. 24.10.2014. <http://www.mojaobcina.si/slovenj-gradec/novice/obvestila/dogodki/mednarodno-mladinsko-usposabljanje-inclusion-cocktail-step-ii.html> (5.11.2014).

Nak-kong, A. in Sagarik, A. (2006). "*CHANG*" *Took For The Land: Kru Chinn's 100th Birthday Anniversary*. Bangkok: Pin Klao Printing.

Nettl, B. (2002). *Encounters in Ethnomusicology: a Memoir*. [Detroit monographs in musicology/Studies in music; no. 36]. Pinewood, Michigan: Harmonie Park Press.

Pettan, S. (2009). *Opus*. [Televizijski posnetek: pogovor v oddaji Opus]. [Kulturno umetniški program, avtorica Darja Korez Korenčan]. Ljubljana: RTV Slovenija. Predvajano na TV Slovenija 1, 9.3. 2009 ob 22.50.

Pettan, S. (1998). Music, Politics, and War in Croatia in the 1990s. V S. Pettan (ur.), *Music, Politics, and War: Views from Croatia* (str. 9–28). Zagreb: Institute for Ethnology and Folklore Research.

Seeger, A. Osebni pogovor z avtorjem. Ljubljana, 3.7.2008.

Šipek, M. (2011). *Pogovor ob 85-letnici Mitje Šipka*. [Videoposnetek, snemalec: Vojko Veršnik. Pogovor vodil: Rudi Mlinar]. Kulturno društvo Šentanel: Gostišče Marin, Šentanel nad Prevaljami, 14.11.2011. Osebni arhiv Veršnik. Veršnik, V. (2006a). Chang je slon. V *Priredbe pesmi iz svetovne literature na temo živali* (Diplomsko delo). Maribor: Pedagoška fakulteta. Maribor.

Veršnik, V. (2006b). Chang, Chang, Chang. V Nak-kong, A. in Sagarik, A (ur.), "*CHANG*" *Took For The Land: Kru Chinn's 100th Birthday Anniversary* (str. 292–295). Bangkok: Pin Klao Printing.

Veršnik, V. (2008a). Raziskava o glasbenem življenju upokojencev na Koroškem. (Na podlagi opazovanja z udeležbo: spremljanja in dokumentiranja vaj, nastopov, koncertov in drugih dejavnosti upokojencev; poglobljenih intervjujev, formalnih in neformalnih pogovorov z njimi, vključno s stanovalci v koroških DSO). Osebni arhiv Veršnik.

Veršnik, V. (2008b). *Poklonimo jim pesem*. [Celoletni socialno raziskovalni projekt. Idejni vodja in organizator: Vojko Veršnik. Izvajalci: Pevsko društvo Alenčice, njihov umetniški vodja Vojko Veršnik in David Hovnik. Izvajano v koroških domovih starejših občanov (DSO) in CUDV Črna na Koroškem; na Festivalu za 3. življenjsko obdobje, Cankarjev dom Ljubljana. Leto izvedbe 2008].

Veršnik, V. (2008c). *A Musical Bridge: Solid Like Stone and Bone. A Song as a Link to Our Hearts and Souls*. [Samostojni referat na:] Prvo mednarodno srečanje skupine za aplikativno etnomuzikologijo pri ICTM: Historical and Emerging Approaches to

Applied Ethnomusicology/Zgodovinski in novi pristopi k aplikativni etnomuzikologiji. 13.7. 2008. Etnografski muzej Ljubljana.

Veršnik, V. (2008d). *Let's Give Them a Song: The Power of Song for "Us" and the "Other"*. Mednarodni simpozij Muzika u društvu/Music in Society. 31.10.2008. Sarajevo: Muzikološko društvo FBiH; Muzička akademija.

Veršnik, V. (2009a). Dajmo im pjesmu: Moč pjesme za "Nas" i "Druge". V J. Talam et al. (ur.), *Zbornik radova: VI. Međunarodni simpozij Muzika u društvu* [Sarajevo, 28.–30.10.2008] str. 229–241. Sarajevo: Muzikološko društvo FBiH; Muzička akademija.

Veršnik, V. (2009b). Let's Give Them a Song: The Power of Song For "Us" and the "Other". V J. Talam et al. (ur.), *Collection of papers: VI. International Symposium Music in Society* [Sarajevo, 28.–30.10.2008]. str. 231–243. Sarajevo: Musicological society of the FB-H; Academy of Music.

Veršnik, V. (2010). Solid as Stone and Bone: Song as a Bridge between Cultures and Generations. V K. Harrison, E. MacKinlay in S. Pettan (ur.), *Applied Ethnomusicology: Historical and Contemporary Approaches*. str. 133–148. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

Veršnik, V. (2012). *Glasba kot orodje aplikativne etnomuzikologije*. Predavanje za študente magistrskega študijskega programa druge stopnje Muzikologija. 3.12.2012. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za muzikologijo.

Veršnik, V. (2013). *Music as a tool for elimination of 'otherness'*. Predavanje za udeležence mednarodnega projekta *Inclusion Cocktail*, v okviru širšega programa Evropske unije Mladi v akciji. Organizator MKC Slovenj Gradec. 14.9.2013. Turistična kmetija Lešnik, Šmartno pri Slovenj Gradcu.

Veršnik, V. (2016). *Glasbeno življenje upokojencev na slovenskem Koroškem* (Doktorska disertacija). Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Humanistika in družboslovje, Oddelek za muzikologijo. Ljubljana.

Veršnik, V. (2017). *Bodi drugačen*. [Videofilm]. [Avtor besedila, glasbe, priredbe in scenarija: Vojko Veršnik. Izvajalci: učenci Tretje OŠ Slovenj Gradec, mentor: Vojko Veršnik. Mednarodni projekt *Video S-factor, 2017*]. <https://www.youtube.com/watch?v=fpE8Nh1KBn0> (18.5.2017).

Veršnik, V. (2019a). *Sonce za vse – Sun for all*. [Videofilm]. [Avtor besedila, glasbe, priredbe in scenarija: Vojko Veršnik. Izvajalci: učenci Tretje OŠ Slovenj Gradec, mentor: Vojko Veršnik. Mednarodni projekt *Video S-factor, 2019*]. <https://www.youtube.com/watch?v=PNGMjWeh8Nw> (5.5.2019).

Veršnik, V. (2019b). *Be Different, But Not Wrong—Win-Win Interaction Between the Elderly and Children with Special Needs*. [Samostojni referat na:] The 45th International Council for Traditional Music World Conference, Bangkok. 15.7.2019. Bangkok: Chulalongkorn University.

Vornšek, L. (2014). *Poročila ob petih*. [Televizijski prispevek o izvajanju mednarodnega projekta "Inclusion Cocktail, step II". Snemalec in montažer Robert Baron]. Ljubljana:

RTV Slovenija. Predvajano na TV Slovenija 1, 30.10.2014 ob 17.00.
<http://4d.rtv slo.si/arhiv/porocila/174301960> (2.11.2014).

Wisuthakul, M. E-pošta. 28.5.2006. Osebni arhiv Veršnik.

Wisuthakul, M. D. E-pošta. 27.7.2006. Osebni arhiv Veršnik.

Summary

The article discusses and encourages the use of music as a means of connecting, and achieving of social interaction and inclusion into the wider society, as it puts in the foreground *the man and his relation to music*, and not *music as a product*. It also advocates the role of combining formal, non-formal and informal education. It is marked by two examples that influenced other music projects and activities, or served as musical and social communication tools based on their findings. The common features of these examples include the conscious use of music, selected on the basis of previous research, the integration of field, research and pedagogical work, as well as the active participation of the author as an ethnomusicologist and music educator.

The first example is a children's song *Chang, Chang, Chang*, discovered by the author in Thailand. After researching the origin and circumstances of its occurrence, he adapted and translated it into Slovenian, used it for educational purposes and presented it at various music events at the national level. It served as part of the musical and intercultural communication between the children's choir *Črički* from Mežica Elementary School (Slovenia) and the Thai group *Chulalongkorn University Thai Music Ensemble* (which toured in Slovenia in May 2007), and at the beginning of 2009, in Thailand, it played a role in the cultural exchange of students of some Ljubljana faculties, with the aim of connecting two universities – the University of Ljubljana (Slovenia) and Chulalongkorn University (Bangkok, Thailand).

The second example demonstrates the importance of the project *Let's give them a song* (2008) in the research conducted for the author's doctoral dissertation *Musical Life of Pensioners in the Slovenian Carinthia* (2016). Based on years of fieldwork with Carinthian pensioners, the latter addresses the musical life of the said population in Slovenia and is considered to be the first extensive and in-depth ethnomusicological study of the sort in the Slovenian scientific realm. The project was defined based on the extensive following and documenting of musical activities of Carinthian pensioners, both those who live »at home« and those who live »in the home« (for the elderly), from in-depth interviews to the follow-up of their various musical practices (including a participatory observation strategy and occasional musical interactions between the author and the subjects of his research). It was mainly intended for the residents of Carinthian homes for the elderly, where it was also implemented in 2008. Its goals were the intergenerational interaction of residents and performers, the elimination of stereotypes about life in these homes, and above all, to show the power of the folk songs (which in this case also reflected the potential for dementia inhibition). With the role of awareness and education, its findings also influenced the international project of training in the field of social inclusion, *Inclusion Cocktail, step II* (2014). The research findings of the doctoral dissertation and the project *Let's give them a song* also inspired the author to make a film titled *Be Different*, for which Slovenj Gradec Third Elementary School (Slovenia) won the *Video S-factor* international competition (2017) under his mentorship. In it, the author combined his professional and research fields: music education (of people with special needs) and the musical life of the third age population.